

O'ZBEK VA TURK TILLARIDA NUTQIY ETIKET BIRLIKLARIDA EMOTIV LAKUNARLIKNING LINGVOMADANIY TAHLILI

Tursunova D

TDSHU magistranti.

Usmanova Sh

Ilmiy rahbar: f.f.d., professor.

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda antropotsentrik yondashuv tilni inson omili bilan bog'liq holda o'rganishni talab etadi. Ayniqsa, emotsiyalar va ularning til orqali ifodalanishi lingvistika, kognitiv fanlar hamda lingvomadaniyatshunoslik kesishgan nuqtada muhim tadqiqot obyektiga aylangan. Emotsiyalar inson tafakkuri, ijtimoiy munosabatlari va madaniy qadriyatlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ular til tizimida turli darajalarda aks etadi.

O'zbek va turk tillari umumturkiy ildizga ega bo'lishiga qaramay, ularning emotsional leksikasi va nutqiy etiket birliklarida sezilarli farqlar mavjud. Bu farqlar ko'pincha emotiv lakunarlik hodisasi orqali namoyon bo'ladi, ya'ni bir tilda mavjud bo'lgan emotsional tushuncha boshqa tilda to'liq yoki bevosita ifodalanmasligi mumkin

Mazkur maqolaning maqsadi o'zbek va turk tillaridagi nutqiy etiket birliklarida uchraydigan meliorativ-emotiv leksemalarni qiyosiy tahlil qilish, ularning lingvomadaniy xususiyatlarini ochib berish hamda emotiv lakunarlikning mohiyatini aniqlashdan iborat. Tadqiqot materiali sifatida turk tilidagi "zariflik", "canayaklnlk", "efendilik", "sitem", "helallik" kabi leksemalar hamda o'zbek tilidagi "andisha", "oqibat", "muruvvat" kabi birliklar olindi.

Metodologiya

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

Qiyosiy-tahliliy metod – o'zbek va turk tillaridagi emotiv leksemalarni solishtirish;

Lingvomadaniy tahlil – leksemalarning milliy-madaniy konnotatsiyalarini aniqlash;

Semantik maydon tahlili – emotsional birliklarning ma'no doirasini ochib berish;

Konseptual tahlil – har bir leksemaning ortida turgan madaniy konseptlarni aniqlash.

Tahlil jarayonida har bir leksema quyidagi mezonlar asosida o'rganildi:

semantik hajmi;

emotiv bo'yoqdorligi;

ijtimoiy-etik funksiyasi;

boshqa til bilan qiyosda lakunarlik darajasi.

Natijalar

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, turk tilida nutqiy etiket bilan bog'liq ko'plab leksemalar kompleks emotiv va axloqiy mazmunni bitta birlikda jamlaydi.

Masalan, "zariflik" tushunchasi turk tilida nafaqat estetik, balki axloqiy va emotsional noziklikni bildiradi. O'zbek tilida esa bu tushuncha "nazokat", "muloyimlik" kabi bir nechta so'zlar orqali ifodalanadi.

“Canayakınlık” leksemasi insoniy iliqlik va samimiylıkni ifodalovchi kuchli emotiv birlik bo‘lib, o‘zbek tilida unga to‘liq mos keluvchi yagona so‘z mavjud emas. Bu esa nominativ va konnotativ lakunarlikni yuzaga keltiradi.

“Efendilik” esa shaxsning ichki madaniyati va axloqiy yetukligini bildiruvchi konsept bo‘lib, o‘zbek tilida “olijanoblik” yoki “tarbiyalilik” orqali qisman ifodalanadi, ammo to‘liq ekvivalentga ega emas

Shuningdek, “sitem” leksemasi turk tilida ijobiy-emotsional “nozık gına” ma’nosini anglatsa, o‘zbek tilidagi “sitam” so‘zi salbiy ma’noga ega. Bu holat radikal semantik lakunarlikni ko‘rsatadi.

“Helallik” tushunchasi esa turk madaniyatida ijtimoiy va ruhiy poklanishning muhim elementi bo‘lib, o‘zbek tilida “rozilik” va “halollik” tushunchalari orasida joylashgan murakkab konsept sifatida namoyon bo‘ladi.

Boshqa tomondan, o‘zbek tiliga xos “andisha”, “oqibat”, “muruvvat” kabi leksemalar turk tilida to‘liq ifodalanmaydi. Masalan:

“Andisha” – ijtimoiy ehtiyotkorlik va boshqani noqulay ahvolga solmaslik hissi;

“Oqibat” – sadoqat, g‘amxo‘rlık va ijtimoiy rishtalar majmui;

“Muruvvat” – saxovat va kechirimlilik asosidagi olijanoblik.

Bu birliklar turk tilida bir nechta so‘zlar orqali ifodalanadi, ammo yagona leksema shaklida mavjud emas

Muhokama

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, emotiv lakunarlik ikki til o‘rtasidagi nafaqat lingvistik, balki madaniy tafovutlarning ham aksidir. Turk tilida ko‘plab emotiv tushunchalar jamiyatdagi ijtimoiy xulq va shaxsiy sifatlarni kompleks holda ifodalovchi birliklar sifatida shakllangan.

O‘zbek tilida esa emotsional va etik tushunchalar ko‘pincha kengroq semantik maydonga ega bo‘lib, ular bir nechta leksemalar yoki frazeologik birliklar orqali ifodalanadi. Bu holat o‘zbek tilining kollektivistik va kontekstga boy lingvomadaniy xususiyatlari bilan izohlanadi.

Shuningdek, ayrim hollarda bir xil ildizga ega so‘zlar ikki tilda mutlaqo qarama-qarshi emotiv bo‘yoqqa ega bo‘lishi mumkin (“sitem” – “sitam”). Bu esa til evolyutsiyasi va madaniy transformatsiyaning muhim natijasidir.

Emotiv lakunarlikni o‘rganish tarjima nazariyasi, madaniyatlararo kommunikatsiya va til o‘qitish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki bunday birliklarni noto‘g‘ri talqin qilish kommunikativ xatolarga olib kelishi mumkin.

Xulosa

O‘zbek va turk tillaridagi nutqiy etiket birliklari qiyosiy tahlili shuni ko‘rsatdiki:

Har ikki til umumturkiy ildizga ega bo‘lsa-da, emotsional leksikada sezilarli tafovutlar mavjud;

Turk tilida ko‘plab emotiv tushunchalar yagona leksema orqali ifodalanadi;

O‘zbek tilida esa bu tushunchalar ko‘pincha bir nechta birliklar orqali ifodalanadi;

Emotiv lakunarlik milliy madaniyat va axloqiy qadriyatlar bilan bevosita bog‘liq.

Shu bois, lingvomadaniy tadqiqotlarda emotiv leksemalarni chuqur o‘rganish milliy tafakkur va til tizimining o‘ziga xosligini ochib berishda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Kulmanova, Z. (2025). The concept of “happiness” in Turkic languages: A linguocultural approach (based on Kazakh, Kyrgyz, Uzbek, Turkish). *Turkic Studies Journal*, 7(1).
2. Axmadaliyeva, Z. (2024). Linguocultural Aspects of Laughter and Crying in Uzbek and English. *Journal of Science in Medicine and Life*, 2(5), 112–118.
3. Emotional Lexicon and the Structure of Emotions. *Russian Journal of Linguistics*, 19(1), 9–35.